

УДК 338.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i61.127686>

**ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ**

*Обруч Г.В., к.е.н., ст. викладач,
Іванюта Б.Л., магістр,
Журавльов К.В., магістр (УкрДУЗТ)*

У статті авторами досліджено основні проблеми розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Визначено, що за темпами розвитку суб'єктів малого та середнього бізнесу Україна відстає від провідних країн світу, які надають суттєву підтримку та стимулювання їх розвитку. Означено, що в контексті дослідження основних диспропорцій та визначення перспективних напрямків розвитку малого та середнього бізнесу в Україні особливо гостро постало питання фінансового аспекту їх зростання. Враховуючи практично відсутність державної фінансової підтримки малого та середнього бізнесу, актуалізується питання визначення можливостей міжнародного інвестиційного забезпечення їх розвитку.

Ключові слова: *малий та середній бізнес, проблеми функціонування, фінансова підтримка, міжнародні фінансові організації, перспективи розвитку*

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

*Обруч А.В., к.э.н., ст. преподаватель,
Иванюта Б.Л., магистр,
Журавлев К.В., магистр (УкрГУЖТ)*

В статье авторами исследованы основные проблемы развития малого и среднего предпринимательства в Украине. Определено, что по темпам развития субъектов малого и среднего бизнеса Украина отстает от ведущих стран мира, которые оказывают существенную поддержку и стимулирование их развития. Отмечено, что в контексте исследования основных диспропорций и определения перспективных направлений развития малого и среднего бизнеса в Украине особенно остро встал вопрос финансового аспекта их роста. Учитывая практически отсутствие государственной финансовой поддержки малого и среднего бизнеса, актуализируется вопрос определения возможностей международного инвестиционного обеспечения их развития.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, проблемы функционирования, финансовая поддержка, международные финансовые организации, перспективы развития

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

*Obruch A., Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer,
Ivanyuta B., Master,
Zhuravlev K., Master (USURT)*

In the article the authors studied the main problems of development of small and medium business in Ukraine. It is determined that according to the pace of development of small and medium businesses, Ukraine lags behind the leading countries of the world, which provide substantial support and stimulation of the development of small and medium businesses. It is noted that in the context of the study of the main imbalances and the identification of promising directions for the development of small and medium businesses in Ukraine, the issue of the financial aspect of their development was especially acute. Taking into account the lack of state support for the development of small and medium businesses, the issue of obtaining financial support from international organizations is actualized.

Keywords: small and medium business, problems of functioning, financial support, international financial organizations, development prospects

Постановка проблеми. Сьогодні розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ) є опорою забезпечення економічної стабільності держави. По-перше, це джерело формування ВВП країни, і, відповідно, державного бюджету. По-друге, це основне місце зайнятості населення та створення нових робочих місць (зосереджено 80,4 % від загальної кількості зайнятих). По-третє, малий та середній бізнес забезпечує виробництво товарів та послуг і задоволення суспільних благ населення (59,3 % від загального обсягу виробництва продукції та 61,7 % від обсягу її реалізації). Доцільно також відмітити його роль в активізації

інноваційного розвитку держави, формуванні її експортного потенціалу та забезпеченні конкурентоспроможності країни на світовому економічному просторі.

Проте, наразі суб'єкти малого та середнього підприємництва зіткнулися зі значними проблемами розвитку, серед яких: політична та економічна нестабільність, посилення адміністративного тиску на підприємства, збільшення кількості перевірок контрольно-наглядовими органами, недосконалість законодавчого та нормативно-правового забезпечення, погіршення інвестиційного клімату та доступу до фінансових ресурсів. Тому нині в умовах необхідності формування стійкого базису економічного зростання держави важливого значення набуває дослідження спектру існуючих проблем та визначення перспектив розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження існуючих проблем і пошук ефективних напрямків розвитку малого та середнього бізнесу в Україні висвітлено в публікаціях багатьох вітчизняних науковців, серед яких: В. Дикань [1], О. Дикань [2], О. Полякова [3], В. Табінський [4], А. Толстова [5], Н.Фролова [6], О. Шраменко [7], О. Якушева [8] та ін. Приймаючи до уваги здобутки науковців, потребує ґрунтовного дослідження проблематика діяльності малих та середніх підприємств і визначення перспектив їх подальшого розвитку з урахуванням мінливості бізнес-середовища та зміни нормативно-правового забезпечення функціонування підприємницького сектору відповідно до європейських орієнтирів розвитку малого та середнього бізнесу.

Метою статті є визначення перспективних напрямків розвитку суб'єктів малого та середнього бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. За темпами розвитку малого та середнього бізнесу Україна відстає від провідних країн світу, які надають суттєву підтримку та стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, що створює умови для інноваційного розвитку підприємств, покращення якості та конкурентоспроможності продукції (послуг), підвищення соціальних стандартів життя населення. Так, за оцінками GEDI-2016 (Глобальний індекс підприємництва і розвитку (The Global Entrepreneurship & Development Index (GEDI)), Україна посідає 63-є місце серед 132 країн світу та 34-е місце в європейському регіоні [9]. Порівняно з іншими європейськими країнами та із середніми показниками у світі Україна має надзвичайно низькі показники за такими позиціями: підтримка підприємництва в суспільстві; готовність підприємців ризикувати; рівень конкуренції; можливості для заснування бізнесу та продуктування інновацій.

У структурі економічної системи України мале підприємництво, порівняно з середнім і великим бізнесом, доцільно розглядати в ролі найбільш вагової складової, здатної визначати темпи економічного зростання, сприяти зміцненню конкурентного середовища та вирішенню соціальних проблем країни.

В Україні у 2016 році налічувалося 306,4 тис. підприємств. З них лише 383 підприємства є великими, тобто мають більше 250 працівників і річний дохід більше 50 млн євро, що складає 0,13 % від загальної кількості підприємств [10]. Так, за результатами поданої фінансової звітності юридичних осіб за 2016 рік було складено рейтинг «200 найбільших компаній України». Сукупний дохід таких компаній в 2016 році становив 2,3 трлн грн, що майже дорівнює номінальному ВВП країни – 2,4 трлн грн в 2016 році. У порівнянні з 2015 роком сукупний дохід компаній виріс на 14 %, або на 281 млрд грн. В доларах дохід ТОП-200 компаній

України становив 85 млрд. \$, що значно нижче доходів світових гігантів. Так виручка холдингу Alphabet (Google) у 2016 році становила 90,3 млрд \$, компанії Apple - 215 млрд \$. До рейтингу найбільших компаній України ввійшли наступні. Перше та друге місце посіли державні компанії – НАК «Нафтогаз України» (161 млрд грн) та ДП «Енергоринок» (131 млрд грн). Третє місце – гірничо-металургійний комбінат країни – «Арселор Міттал Кривий Ріг» (53 млрд грн), який належить міжнародній корпорації ArcelorMittal. На четвертому місці ТОВ «АТБ-Маркет» – мережа супермаркетів АТБ. П'яте місце – ТОВ «Кернел-трейд» з доходом 42,6 млрд грн. До десятки найбільших компаній потрапили: ТОВ «Тедіс Україна», ТОВ «ДТЕК Трейдинг», ДП «НАЕК

«Енергоатом», «Маріупольський меткомбінат ім. Ілліча» та ТОВ «Фоззі-Фуд» [11].

У свою чергу, 95,03 % та 4,84 % підприємств у країні відносяться відповідно до категорії малих і середніх, з них 80,95 % – це мікропідприємства з кількістю працівників до 10 осіб і річним доходом до 2 млн євро. Окрім цього, у 2016 році в Україні налічувалось 1559,161 тис. фізичних осіб-підприємців, з яких 99,61 % відноситься до суб'єктів мікропідприємництва [10]. Динаміка кількості суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва (у розрахунку до 2010 року) наведено на рис. 1. За період 2010-2016 рр. кількість суб'єктів середнього та малого бізнесу зменшилася на 29,2 % або 6225 од. і 14,4 % або 292952 од. відповідно.

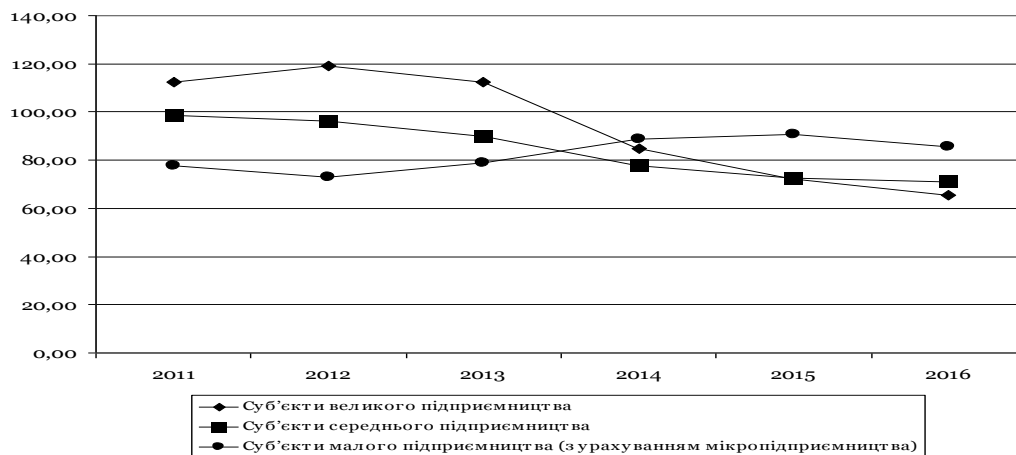

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів підприємництва за 2011-2016 рр., % (у розрахунку до 2010 року)

Вивчаючи проблематику розвитку підприємництва в Україні, експертами було проведено ґрунтовний аналіз його стану, що надало змогу визначити основні особливості та проблеми розвитку суб'єктів підприємництва за такими сегментами як великі, середні та малі підприємства, мікропідприємства та фізичні-особи підприємці (табл. 1).

Тобто, до основних проблем розвитку суб'єктів середнього та малого

бізнесу як базису економічного розвитку держави доцільно віднести наступні:

- обмеженість можливостей для експорту продукції (товарів, робіт, послуг);
- недостатній рівень кваліфікації сучасних менеджерів;
- низький рівень інноваційного розвитку;
- відсутність можливостей для сталої співпраці з дослідницькими центрами та науковими установами;

Таблиця 1

Визначальні характеристики та проблеми основних сегментів підприємництва [12]

Сегмент	Характеристики	Проблеми
1	2	3
<i>Великі підприємства</i>	<p><i>Розповсюдженість:</i> близько 0,1 % від загальної кількості підприємств.</p> <p><i>Географія:</i> нерівномірна концентрація територією країни (переважає східний регіон).</p> <p><i>Продуктивність праці:</i> 145 % від середнього рівня по Україні.</p> <p><i>Ефективність:</i> найбільша частка збиткових підприємств (48,2 %).</p> <p><i>Зайнятість:</i> значна частка робочих місць (30 %).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - використання застарілих технологій та обладнання; - відсутність сталої співпраці з дослідницькими центрами та науковими установами; - висока енергоємність виробництва; - високий соціальний тиск на підприємства; - відсутність гнучкості щодо зміни асортименту товарів і послуг.
<i>Середні підприємства</i>	<p><i>Розповсюдженість:</i> близько 5 % від загальної кількості підприємств.</p> <p><i>Географія:</i> розташовані переважно в містах.</p> <p><i>Продуктивність праці:</i> 91 % від середнього рівня по Україні.</p> <p><i>Зайнятість:</i> найбільша частка робочих місць (43%).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість можливостей для експорту; - недостатній рівень кваліфікації менеджерів; - відсутність сталої співпраці з дослідницькими центрами та науковими установами; - низький рівень ефективності бізнесу; - низький рівень інноваційного розвитку.
<i>Малі підприємства</i>	<p><i>Розповсюдженість:</i> близько 13 % від загальної кількості підприємств.</p> <p><i>Продуктивність праці:</i> 70 % від середнього рівня по Україні.</p> <p><i>Зайнятість:</i> більше 15 % зайнятих на підприємствах</p>	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність системи державної підтримки; - низький рівень ефективності бізнесу; - відсутність стимулів для зростання бізнесу; - обмеженість доступу до джерел фінансування; - низький рівень інноваційного розвитку; - обмеженість можливостей для експорту.

Продовження табл. 1

1	2	3
<i>Мікропідприємства</i>	<p><i>Розповсюдженість:</i> більше 80 % від загальної кількості підприємств.</p> <p><i>Географія:</i> розповсюджені в усіх регіонах.</p> <p><i>Продуктивність праці:</i> 54 % від середнього рівня по Україні.</p> <p><i>Зайнятість:</i> 12 % зайнятих на підприємствах</p>	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність системи державної підтримки; - низький рівень ефективності бізнесу; - відсутність стимулів для зростання бізнесу; - обмеженість доступу до джерел фінансування; - недостатність знань і навичок ведення бізнесу; - низький рівень інноваційного розвитку.
<i>Фізичні особи-підприємці</i>	<p><i>Розповсюдженість:</i> найбільш розповсюджена форма господарювання.</p> <p><i>Географія:</i> присутні в усіх регіонах і типах населених пунктів.</p> <p><i>Зайнятість:</i> переважають самозайняті без найманих працівників (82 %).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - поширення фіктивного підприємництва задля оптимізації оподаткування; - відсутність стимулів до зростання бізнесу (спрощена система оподаткування не стимулює до зростання); - недостатність знань і навичок ведення бізнесу; - обмеженість доступу до джерел фінансування; - відсутність системи державної підтримки тощо.

- низький рівень ефективності бізнесу;
- відсутність дієвої системи державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу;
- обмеженість доступу до джерел фінансування, викликана низьким рівнем зацікавленості вітчизняних та іноземних інвесторів у фінансуванні українських підприємств;
- відсутність стимулів для зростання бізнесу;
- недостатність знань і навичок ведення сучасного бізнесу;
- поширення фіктивного підприємництва задля оптимізації оподаткування;
- відсутність дієвого механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого підприємництва;

- недосконалість податкової системи;
- відсутність ефективного нормативно-правового забезпечення, дієвих державних проєктів та програм розвитку малого та середнього бізнесу;
- недосконалість системи обліку та статистичної звітності малого підприємництва, обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення з боку державних органів тощо.

У контексті дослідження основних диспропорцій та визначення перспективних напрямків розвитку малого та середнього бізнесу в Україні особливо гостро постало питання фінансової підтримки їх розвитку.

Урядом держави ще в 2016 році було проголошено необхідність

поліпшення умов ведення бізнесу і визначено відповідний план дій, починаючи від скорочення дозвільних процедур до захисту прав підприємців та кредиторів. Проте, наразі українські підприємці продовжують брати кредити під 25 % річних, тоді як в США чи Німеччині пропонують ставку на рівні 2-4 %. При цьому, за різними оцінками, в Німеччині малий та середній бізнес забезпечує більше половини ВВП, а в Україні цей показник складає лише 15 % ВВП [13].

Наразі розширюється коло можливостей для отримання фінансової підтримки розвитку малого та середнього бізнесу від міжнародних організацій. Так, наприклад, такою організацією є Європейський банк реконструкції і розвитку, що здійснює фінансування розвитку малого та середнього підприємництва за рахунок реалізації різноманітних програм та проектів. У ЄБРР є спеціальний підрозділ – Група підтримки малого бізнесу, яка допомагає малим та середнім підприємствам залучати висококваліфікованих консультантів, здатних якісно змінити їхній бізнес, і надає гранти для часткової компенсації оплати послуг консультантів (одноразова безоплатна фінансова допомога, якою можуть скористатися підприємства для свого розвитку). Основні умови такі: це повинен бути приватний український бізнес (понад 50 % належати громадянам України); бізнес повинен працювати більше двох років на ринку і бути життєздатним; кількість співробітників – не більше 250. ЄБРР надає гроші на реалізацію проектів українськими консалтинговими компаніями. Спектр консалтингових послуг широкий, це може бути реорганізація бізнес-процесів, написання бізнес-планів, маркетингові дослідження, управління трудовими ресурсами тощо [14].

Також, наразі Європейський інвестиційний банк разом з Європейським

інвестиційним фондом підписали договір гарантії з Ощадбанком, який сприятиме наданню кредитних коштів в розмірі 50 мільйонів євро для малого і середнього бізнесу в Україні, що стало можливим завдяки підтримці Європейського Союзу в рамках ініціативи EU4Business. Ця угода дозволить Ощадбанку полегшити доступ до фінансування для місцевого малого і середнього бізнесу шляхом надання гарантії в розмірі 70 % для кожного кредиту з подальшим розширенням фінансування на привабливих умовах, які включають зниження вимог до застави [15].

У 2017 році Всесвітній банк виділив Україні кредит в 150 мільйонів доларів. Проект буде реалізований Укрексімбанком, який надасть субкредити українським банкам-учасникам програми. Інвестиції Світового банку в Україні спрямовані на підвищення якості базових державних послуг, які приносять безпосередню користь звичайним людям, у таких сферах, як водопостачання, опалення, енергопостачання, енергоефективність, дорожнє будівництво, соціальний захист та охорона здоров'я, а також розвиток приватного сектора [16].

Також, є можливість отримання грантів для відкриття або розвитку малого і середнього бізнесу в Україні (у т.ч. стартап-компанії) від міжнародних фондів згідно програми «Horizon 2020», що є найбільшою в історії Європейського Союзу програмою з досліджень та інновацій з бюджетом близько 80 мільярдів євро, розрахованим на сім років (з 2014 по 2020 г.). Програма «Горизонт 2020» покликана сприяти збільшенню кількості інноваційних технологій, відкриттів та перспективних розробок шляхом їх комерціалізації [17].

Для малих і середніх проектів та інновацій в Україні, готових до виходу на ринок, в програмі Європейського Союзу «Horizon 2020» існують наступні інструменти підтримки [18]: відкриті передові інноваційні рішення; прискорення

впровадження нанотехнологій, новітніх сучасних матеріалів, перспективних і виробничих технологій на МСП; спеціальна підтримка МСП в сфері біотехнологій: ліквідація розриву від лабораторії до виходу на ринок; залучення МСП в дослідження та розробки в галузі космічної техніки; програма підтримки інновацій МСП в секторі біотехнологій та охорони здоров'я; прискорення виходу на ринок інформаційно-комунікаційних рішень в області охорони здоров'я, добробуту та підтримки осіб похилого віку; стимулювання інноваційного потенціалу МСБ для стійкого і конкурентоспроможного сільського господарства, лісового господарства, агропродовольчого і біологічного секторів; підтримка МСП в діях, спрямованих на дослідження (розвиток) – широке застосування і можливість відтворення в ринкових умовах інноваційних рішень для «синього зростання» (довготривала стратегія для підтримки стійкого зростання в морському та приморському секторах); стимулювання інноваційного потенціалу МСБ для низьковуглецевих і енергоефективних систем; інноваційні дослідження в області малого бізнесу в розрізі мобільності для транспортних систем і смарт-міст; підвищення потенціалу малого бізнесу в галузі запобігання змін клімату, захисту навколишнього середовища, ефективності використання ресурсів і сировини; нові бізнес-моделі для інклюзивних (надають рівні можливості для всіх), новаторських і рефлексивних (аналітичних) товариств; залучення МСП в наукові дослідження і розробки в області безпеки.

Аналізуючи проблематику розвитку суб'єктів малого та середнього бізнесу в Україні, стає зрозумілим, що забезпечення їх сталого зростання залежить у значній мірі від формування виваженої та дієвої державної політики в цій сфері. Саме тому основні перспективні напрямки розвитку підприємств базуються на формуванні та реалізації задач державної політики щодо

сприяння розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва:

- оптимізація інструментів державної регуляторної політики в сфері розвитку малого та середнього підприємництва;
- розширення доступу до фінансових ресурсів, впровадження механізмів державної фінансової підтримки;
- забезпечення прозорого доступу до публічних замовлень;
- покращення доступу до процесу міжнародного трансферу технологій;
- забезпечення державної підтримки інноваційного розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва;
- оптимізація адміністративного та податкового тиску;
- організація безкоштовних консультативних послуг суб'єктам малого та середнього бізнесу в питаннях юридичного супроводження;
- реалізація заходів щодо боротьби з корупцією в державних органах влади;
- створення сприятливих умов для розвитку сучасної інноваційної інфраструктури;
- забезпечення захисту національних компаній на міжнародному ринку;
- удосконалення процедури банкрутства та відновлення платоспроможності;
- формування передумов для розвитку підприємницької та бізнес-культури.

Висновки. Наразі важливого значення набуває створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва, які відіграють значну роль у формуванні та розвитку економічного потенціалу держави. У зв'язку з цим проаналізовано сучасний стан і проблеми функціонування суб'єктів малого та середнього бізнесу. Визначено, що особливо гостро постало

питання фінансового забезпечення їх розвитку. Приймаючи до уваги, рівень державної фінансової підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва, розглянуто основні джерела інвестиційного забезпечення їх розвитку, у тому числі за рахунок залучення міжнародних фінансових організацій. У якості підсумку проведеного дослідження визначено основні задачі державної політики у сфері розвитку малого та середнього бізнесу, впровадження яких створить базис для формування та реалізації перспективних напрямків розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Перспективним напрямком подальших досліджень щодо формування дієвої політики у сфері розвитку малого та середнього бізнесу є проведення ґрунтовного аналізу світового досвіду державної політики стимулювання розвитку МСП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Дикань В. Л. Украина в глобальной миросистеме: особенности и последствия государственной экономической политики / В. Л. Дикань, А. В. Обруч // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 59. – С. 11-19
- 2 Дикань О. В. Развитие малого бизнеса в Украине: проблемы та шляхи забезпечення / О. В. Дикань // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – № 57. – С.58-66.
- 3 Полякова О.М. Соціальна відповідальність малого бізнесу як його конкурентна перевага / О.М. Полякова, Є.В. Хорошаєва // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 60. – С. 33-39.
- 4 Табінський В.А. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні / В.А. Табінський, В.М. Телятник, А.П. Сімон // Молодий вчений. – 2017. – № 3 (43). – С. 848-851.
- 5 Толстова А.В. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні / А.В. Толстова, С. Кибальчич // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 60. – С. 55-62.
- 6 Фролова Н.Л. Аналіз державної політики в сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / Н.Л. Фролова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 60. – С. 62-71.
- 7 Шраменко О.В. Удосконалення державного регулювання підприємницької діяльності на основі розвитку інформатизації економічних систем / О.В. Шраменко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 59. – С. 32-37.
- 8 Якушева О.В. Економічний розвиток і підтримка малого та середнього бізнесу на регіональному рівні: дис. ... канд. екон. наук; 08.00.05 / Якушева Оксана Вікторівна // Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси, 2017. – 288 с.
- 9 The Global Entrepreneurship & Development Index powered by GEDI [Electronic research]. - Access mode: <http://ifuturo.org/documentacion/Global-Entrepreneurship-Index-2016.pdf>.
- 10 Статистична інформація [Електронний ресурс]: офіційний сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 11 200 найбільших компаній України 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://biz.censor.net.ua/r3033764>. – Назва з екрана.
- 12 Стратегія розвитку підприємництва: експертне бачення [Електронний ресурс] / Центр громадських ініціатив. – Режим доступу: <http://cehrin.org.ua/>
- 13 Развитие малого и среднего бизнеса: как реанимировать процесс в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://chp.com.ua/all-news/item/53144-razvitie-malogo-i->

srednego-biznesa-kak-reanimirovat-protsess-v-ukraine. – Загл. с экрана.

14 Как малому бизнесу получить грант в 10 тыс. евро – ЕБРР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://delo.ua/ukraine/kak-malomu-biznesu-poluchit-grant-v-10-tys-evro-ebrr-239927/>. – Загл. с экрана.

15 Европейский Союз усиливает поддержку украинского малого и среднего бизнеса, предоставляя новое финансирование от Группы ЕИБ Ощадбанку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://news.finance.ua/ru/news/-/416723/evropejskij-soyuz-usilivaet-podderzhku-ukrainskogo-malogo-i-srednego-biznesa-predostavlyaya-novoe-](https://news.finance.ua/ru/news/-/416723/evropejskij-soyuz-usilivaet-podderzhku-ukrainskogo-malogo-i-srednego-biznesa-predostavlyaya-novoe-finansirovanie-ot-gruppy-eib-oshhadbanku)

finansirovanie-ot-gruppy-eib-oshhadbanku - Загл. с экрана.

16 Новый кредит: Всемирный банк дал 150 млн долларов на развитие бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.kiev.ua/item/show/100390>. – Загл. с экрана.

17 Можливості участі в Рамковій програмі ЄС «Горизонт-2020» у 2016-2017 роках: інформаційні матеріали / Л.В. Радійчук, Н.І. Шульга. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – 56 с.

18 Горизонт-2020: получение грантов ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.ek-ua.com/h2020.htm](http://www.ek.ua.com/h2020.htm). - Загл. с экрана.